

Весною 1875 ішов я піхотою з Долини в гори в Велдіж. Ішов сам, бесідувати не було з ким,— а для якої-такої розривки мугикав собі під носом арії народних пісень.

Не знаю вже, чи злий, чи добрий демон справив мене на новий гостинець. Він, правда, коротший від старого, — іде просто аж ід велдізькому мостові, — та зате відзначається другою, для нього не зовсім підхлібною прикметою, тим, що новий. Не знаю, чи нам коли лучалося їздити новим гостинцем, котрий ще мурують, а до того мурують на жовтій, дощами і водами весняними розмоченій глині. Чи їдучи, чи йдучи, мусили ви проклинати його. Уже то мусить бути віз неабиякий добрий, аби не розтренькався, грюкаючи раз за разом о величезне каміння,— вже то мусять бути коні неабиякі вправні і неабияк остроковані, аби не порозбивали собі копита о острє креміння, — вже то мусить бути чоловік неабияк сильний, аби його після такої колиски не сперли кольки під грудьми. А піший-піхотинець! О, і йому грозять не менші неприємності. Щонайменше може надіятися, що з чобіт, хоч і яких добрих, принесе шкамаття, а коли менше вправний, то напевно може числити на виткнення ноги. Як новому гостинцеві, не доставало ще згаданому бокових стежок, сього великого добродійства для пішоходів. А хоч, може, й були тамтого літа, то тепер так розгливілися і пропали в глинистій калюжі, що годі було знайти їх полику,— не то йти ними.

Ще бодай те було добре, що тут я часто здибав людей, що працювали на гостинці,— робітників. Гірка доля тих людей. За нужденну плату 60—80 кр[ейцерів] денно сиди там цілий день на вітрі, сльоті й вогкості, двигай тяжкий залізний молот та товчи каміння. А їх там багато сиділо. Їх робота не дозволяла їм заходити в бесіду між собою,— всі сиділи мовчки, навіть пісні, тої každочасної товаришки нашого русина при роботі, не було чути. Ті люди, нужденні з лиць і одежі і понурі, видалися мені заклятими злим демоном, запряженими чарами до тої машинальної праці. І дійсно так. Злий демон їх — нужда, а чари — той мізерний кровавий заробок.

Трохи оподалік за ними, за невеличким горбком, побачив я вугляра. Його великий чорний віз, запряжений парою невеличких гірських коней, стояв серед глибокої глинистої вибоїни і не міг дальше рушитися. Хоч як мучилися коненята, хоч як гейкав на них вугляр, хоч як і він сам підважував своїми крепкими плечима віз,— ніщо не помагало.

Я підійшов до нього.

— Слава Ісусу Христу!

— Навіки богу слава! — відказав він, виліз із-під воза, заталяпаний, задиханий, став, випростувався, зняв капелюх із голови і долонею обтер собі краплистий піт із чола.

— Ов, а то що вам таке трафілося?— питаю.

— Та видите,— відказав вугляр, відсапуючи. — Запхала мене лиха година на сей гостинець! Мара би йому в печінки вмурувалася, нехристові поганому!... (Я забув додати, що гостинець той мурував своїм приватним накладом жид, барон Попер.) Вже би-м не мовив, аби з тягарем яким,— а то видите, впорожні, та й годі з проклятої баюри вигарбатися. І конища помучив, і сам утепенився, як бачите,— та й годі. Нужда моя,— мара мя якась сюди несла, в тоту безодню!

— Та що, кажу я,— будете самі мучитися? Віз страмний, ще надсадитеся, абощо. От погодіть, я покличу людей, запремося разом,— легше піде.

І, не чекаючи відповіді, побіг я скоками по камінні і закликав робітників.

Досить-то довго бавило, заки п'ять хлопа здужали витягти великий вуглярський віз із глибокої западні. Вкінці віз стояв на твердім, люди пішли назад до своєї роботи, а вугляр узяв у руки свій батіг і гейкнув на

помучені коні. Віз рушив, обік нього вугляр. Я постановив, бодай для товариства, держатися разом із ними. Поволі, утяжливо йшла їзда,— не хибло часу до розмови.

Я розпочав звичайними питаннями: — А відки ви? А як заробкуєте? Чи багато вам несе ваша робота? Яке газдівство у вас, як, що?— От, як то звичайно.

— Я з Суходола,— каже,— але тут, у Ілемським лісі, ми напалили вугля, та й я вже туди їду.

— То вас більше є до того?

— А штири фірі. Ще як був мій небіжчик Іван, то-сьме їздили в п'ять.

Вугляр, з котрим я бесідував, був чоловік уже підходулого віку, з півшеста десятка літ, коли й не більше. Ростом високий, як часто бувають наші гіряни. Волосся довге, вже шпакувате, спадало з-під чорної повстяної кресані на його плечі. На нім був короткий кожушок без рукавів, так звана бунда, і міцні шкіряні ходаки з чорними вовняними волоками.

— А давно вже, як ваш Іван умер? — запитав я по хвилі, під час котрої старий мовчав і, звівши голову, ступав понуро далше.

— От, десь так у петрівку рік буде. Най му там легко душеньці буде! Добрий був хлопець,— душа не дитина! Та й таку му бог смертоньку судив, що страх подумати! Гей, гей, якби-то мені відки інде прокормитися, не поглянув би я навіть ніколи на тото вуглярство. Оно збавило мені мого сина, мого Іванчика, що-м го єдного мав, як єдну душу в бога!

Старий зітхнув важко.

Я дав йому виговоритися. Знаю з власного досвіду, як то прикро, коли наші сумні, жалібні спомини перериває хтось цікавими питаннями. Я старався заспокоїти вугляра, звертаючи його увагу на посторонні предмети, а по хвилі запитав:

— А що ж то сталося з вашим Іваном?

— Ой, не приведи боже такого мому ворогові! — відказав. — От, коли ласка ваша, послухайте! Пізнаєте, який-то наш заробок гіркий та кривавий,— та й яке горе мене в нім постигло! Мушу вам сказати, що ціла наша родина в Суходолі — самі вуглярі. Ми, бувало, в п'ять фір їздимо. Я на єдній, мій син на другій, на третій мій молодший брат Митро, а на четвертій і п'ятій знов його два сини, Якимко і Штефан. Дома лишалися лиш жінки. У мене, крім Івана, була ще й дочка, Маруня, а у брата не було більше дітей.

— А відки ж ви брали дров на стільки вугля? — перебив я.

— Купували. От, де в лісі яке охаб'я, повалене дерево, дещо — у наших лісах того страх багато. Закупуємо того дуже тано,— ще пан рад, що позбудеся завади, бо то би й так дармо лежало та гнило. А ми припадемо, поріжемо на дрібні колодки, позносимо на поляну та й кладемо в купу.

Ну, але най вам далі повідаю.

Було то якось по зелених святах. Ми вже до того часу понавишували по лісах цілі купи вивертів. Весна була мокра,— вітри подули,— таке вам понаобальовало, що мати божа! Аж жаль чоловікові дивитися! Якось вечором у неділю приходить до мене брат Митро.

— А що,— каже,— Максиме? Може би, нам час уже вибиратися з дому? І так єсьмо засиділися,— а все те про твого Івана та й про того сватанє.

А мій Іванко саме тої весни посватав був Оленюкову Фенну,— гарну дівчину, хоть і не багатих родичів. Боже мій милий,— як вони любилися! Дивлячися на них, я й собі ж радів,— у мене в серці й собі розцвітали молоді літа, молоде кохане.

— Ба, що,— кажу,— правда твоя, Митрику. Робота сама кличе на нас. От, сіна вже конятам не стає, що-сьме тогід купили,— укосити нема де, бо у нас поля й толоки нема. Уже й нам починає хлібець відходити,— курта рада, братчику, збираймося!

— Та я уже готов. А ви ж? Будете на завтра з ладом?

— О, а що в нас ладити? Вози помазати, пили наострити,— та й ще там, відай, треба буде драбини новим луб'єм пообтягати. Ну, два нас,— то що ж то длі нас такий лад значить?

Я покликав Івана,— скоро вечір, свята неділенька відійшла,— ми взялися до роботи. На другий день зрана мали ми виїздити. Ще вночі прибігла Фенна в хату.

— А що, Іване, чула-м, що вже їдете в ліси?

— Ая.

Вона стала якось, ні в дві ні три, зачала м'яти в руці запаску, а далі, дивлюся, а їй сльози з очей кап, кап, кап.

— А тобі що, Феннице? — питаю.

— Та нічо! — відказала і зарум'янілася.

— Ов, дай спокій, не плач, сирото! Тадже ми ще чень за море не їдемо. О покрові вернемо, не бійся, грошей навеземо, весіле буде.

Вона ще дужче зарум'янілася. Іван до неї, втішає, розговорює, далі й поцілував,— ну, знаєте, як то молоді люди вже там знають до себе. Вона скоро і всміхнулася,— а я кажу знов:

— Не плач, Феннице! О, якби ти кожного разу зачала плакати, кільки Іван буде від'їздити, то де би й тих сліз у тебе набралось?

— Та ні,— відказала вона, всміхаючися крізь сльози,— мені якось так нині... лиш нині... сама не знаю чого.

— Ну, ну, ніщо не шкодить,— глаю я,— а тепер іди, небого, додому, нас ще робота чекає.

Вона сказала нам "добраніч" і пішла.

Заладили ми, що було треба, та й полягали й собі ж троха припочити. Встаю я рано, та якийсь такий, чи слабкий, чи недобрий, ну, як сам не свій.

— Ов,— кажу до жінки,— знаєш, стара, якесь мені погане на сон набилося.

— А що таке? — питає вона.

— От так ми до рання на гадці вертілося!.. Коли ж бо чи замануло мя, чи що,— на вікна-м ся подивив. *

— Ну,— каже стара — най усе зле щезає!

Повставали ми, помилися, богу подякували, жінка

в печі затопила, варить сніданок, аж тут і Митро на обору.

— А що, Максиме, готов ти?

— Зараз,— кажу.— Ану ж ко, вступи до хати, хлопців своїх поклич, поснідаємо разом, що бог дав.

— Та ми вже по сніданку,— відказує Митро.

— Нічого не шкодить! — відказав я.— Таже ми всі

свої, нема що церемонитися. Гей, Маруню, побіжи-но, поклич стрикових хлопців сюди!

Хлопці поприходили, ми засіли до сніданку.

Сонце вже високо стояло на небі, як ми виїхали. Погода була прекрасна. Іван після прощання з Фенною йшов якийсь засумований. Митро готорив зо мною про те, де б насамперед рубати дрова, а Якимко і Штефан, ідучи побіч своїх возів, узялися розжалоблювати Івана співанками. Якимко витяг навіть із-за ремня сопілку, заграв, та такої сумної та сердечної, що Іван, бойє, аж голову звисив, ідучи позад нього. А Штефан за той час усе приспівував:

Ой віз трави, ой віз трави, а два вози сіна;

Ой то ж то ми дівчинонька в серденьку засіла!

Ой дівчино-дівчинонько, така-с ми миленька,

Як уліті на нивоньці вода студененька.

Як уліті при роботі води ся напити,

Так з тобою постояти та й поговорити.

От так собі,— знаєте, молоді люди! Що їм до чого! Аби що, їм усе співанка на голову набреде, така вдача у них. У нас, старих, не то. Де нам?

Ви, певно, й самі здорові знаєте, що в кождім стані, аби робота яка прикра, то також є й свої приємності. Ну, де ж без того? Чоловік, звичайне, не німина. Таке, видите, і у нас, вуглярів. Виглядимо поляну, де би класти субітку, вози полишаєм у селі, а самі в ліс. Ну, беремося по два до віверту. Позакурюємо люльки, та пили в руки. Ліс докола тебе шумить, сонічко на небі десь-не-десь пронизуєся крізь галузя, пташенята цвірінькочуть, що аж серце радуєся, а ти собі спокійно люльку пак та пак, та й потягаєш пилою. Ну, поріжемо вже ціле дерево, стягаємо колоде на полянку. Боже, кілька чоловік намордуєся! Не раз аж очі з голови вілазять... І, бачиться, невеличка колода, а як прийде стрімко горі горою, то аж дух у тобі запре. Зате ж коли вже наносимо купу теньгу, беремося укладати. Усподу трошка відломків на огнище, а відтак колоде, колоде — геть догори. Наверху накладемо четиня, аби вітер не провівав та аби полемінь не вибух, а ще по тім прикриваємо землею або чим іншим мокрим, аби, адіть, ліпше утлілося вугля всподу. Ну, готова одна купа, підкладемо огонь; один лишаєся пильнувати ладу, а решта дальше. І поки перша утліє, ми підпалимо три-чотири. Тото вам видіти тогди, як то делікатно віглядат, як тут по лісі вінцем докола верха дим клубами зводиться! А вночі, то не раз гадаємо, що такий великий червоний перстень оперезав гору, Ну, а вже як міркуємо, що вгоріло добре, то зачинаємо гасити. Не раз із одної купи десять, дванадцять фір вугля. Міркуйте, що то за купи! Е, що вам хата! Ніщо!

Таке було й тогди. Наклали ми штири купі, попідпалювали та й пильнуємо. Моя купа була найпізніше запалена, коло другої був Митро, коло третьої Іван, а коло четвертої Митрів Штефан. Якимко був у селі при конях. Було то якось з полудня. Я пообтикав добре купу четинєм позабивав шпари, закурив люльку та й лежу собі під яличкою, вібачте, на череві, от так єм ся спер на лікті, нічого.

Ще собі гадаю: "Вже би Митрову й Іванову купу завтра гасити, через ніч вуглє акурат дійде". Аж тут нараз чую крик коло Йванової купи. Зриваюся на ноги, біжу, що там таке? Не дуже то й близько було. Прибігаю ід Митровій купі: Митра нема! Ба, прислухаюся, чую. Митрів голос коло Йванової купи, все кричить: "Борзо, борзо розмітуй!" "Господи,— гадаю собі,— що там таке сталося?", Лечу я, скачу через пеньки та віверти, продираюся крізь хащі та ломи, а серце лише стук, стук, стук. Прибігаю. Мати Христова! Митро і Штефан звиваються коло Іванової купи. Тут огонь жбухає, як із пекла — знаєте, вуглє перетліло. Дими сарахкотять, а вони з деревляними копаницями в руках моцуються та розмітують колоде.

— Що тут, що тут таке? — кричу до них. Але, відай, і не почули мого голосу, так тріскотіла четина та гудів огонь. Я виджу, що нема чого допитуватися, хапаю й собі ж довженну копаницю та розмітую колоде. Заздрів мене Митро крізь дим, полومінь та іскри.

— Борше,— крикнув,— борше, брате!

Та що таке? — питаю.— Де Йван?

Митро не відказав нічого. Лише Штефанко, обсмалений і ледве тлінний серед задухи, прокричав:

— Упав у огонь. Полумінь прохопився був зверха, а він ліз горі купою затикати. А втім, вугля просунулося, та й...

— Боже милосердний! — крикнув я, а самого мовби ледом обдало. Десь, не знаю вже відки, я набрав раптом сили. Що загачу копаницею, то колоде летить, мов трісочки з-під сокири, що загачу, то летить, розскакуєся. Вже я попик собі руки, ноги, лице, не питаю нічого, лиш усе, мов безумний, приговорюю:

— Іванчику мій, дитиночко! Іванчику, де ти?

Аж ось серед червоної грані щось зачорнілося. Два нас захопили тото копаницями і вітягли. То був мій Іванчик.

Мати Христова, не приводь вас ніколи ні видіти, ні чути про таке нещастє, яке звалилося на мою бідну стару голову! Лежав мій Іванчик на землі передо мною, чорний увесь, як головня. Тіло в огні збіглося, шкіра перегоріла, потріскала... Не пізнати, де були очі, де уста, де лице, нічого!.. Мати небесна, я на своїм віку не видів ніколи нічого страшнішого, як був мій синочок сердешний. А я над ним стояв ні живий ні мертвий, лиш руки ломлю та приговорюю: "Іванчику, серденько, обізвися, хоть словечко промов!"

Але мій Іванчик давно вже богу душу віддав. Дай му там, господи, душеньці спокій! Пішов він страшною-дорогою з того світа, лишив мені тяжкий жаль, лишив старого без помічника, самого, як билинку серед поля! Ей, синочку мій, синочку, тото ж тобі, відай, така доленька судилася! Та й чи не воліло ж мене, старого, таке прислів'є спіткати? От була би стара з дітьми поплакала, та й годі! Були би бодай не бідували. А так що? Літа вже чоловіка змагають! Мені вже далі за піч лежати та старі кості парити, не волочитися по зарібках! Ох, боже єдиний, боже!.. Постояв я над своїм Іванчиком, та ніколи було стояти. Утер сльози, завив свого синочка у верету та й поніс у село, мов дитину. Другого дня поховали. Ей, паничику, паничику, ви ще не знаєте, що значить, як вітця серце болить за своєю дитиною. А тут голод, робота чекає, аби чоловік не загиб! Ніколи було довго сумувати та бідкати, ніколи завертати до старої матері та потішати її у превеликім жалю. Третього дня ми набрали вугля у вози та й поїхали. Чужі люди переказали матері, що: "Ось-ді ти, ненько, у тугу не вбивайся., а свого сина вже не надійся! Не приїде твій син тебе на старості літ приголубити, не висипле запрацьовані гроші на стіл та не скаже: "Нате, мамо!" Поїхав твій син у далеку дорогу, в чужу сторону, де ніхто не потребує заробляти. Там тебе, мамо, твій синочок ожидає". А бідній Фенниці переказали, що: "Ось-ді ти, дівонько, не надійся свого нареченого! Перемовила його до себе друга, розлучниця, сира могила!".

Дуже плакала за Іванчиком мама й сестра рідненька, а ще дужче бідна Фенниця. Приходили всі три у Ілем'є, наймали панахиду по його душі, молилися на свіжій могилі. От тільки й казки про мого бідного Іванчика. Мати ще й донині плаче, а мене й до гробової дошки не перестане серце боліти. А Фенна також довго по нім плакала-сумувала, аж ось сих м'ясниць другий сватач найшовся, пішла замуж. Дай їй боже прожиток щасливий за її щирість!

На другий рік, десь знов о таким часу, здибав я старого вугляра. Розготорився з ним про його життя.

— От, видите, нужда та й нужда! Нігде ні про що й не чути більше. Наш заробок десь у день менчіє. І ліси вірубують, і того камінного вугля все більше. От, прийдеся далі з голоду загинати. Та от то бодай богу дякувати, що-м доньку віддав сих м'ясниць. А Митро вже не їздить за вугльом, пішов із Штефаном на заробіток у Людвіківку, до тартаку.

Ще добре, що зо мнов пустив Якимка. "Бери,— каже,— брате, мого сина, коли твого господь милосердний зібрав зо світу". От така, видите, моя журиця темна. Коли б не Якимко, що вже мені все до помочі, то би прийшлося самому із старою пропадати з голоду. Сам уже, бачите, не проміжний, де то, де, літа плинуть та й силу забирають! А вже ніколи мені до інших зарібків братися. І не можу, і охоти нема. Жив вуглярем, та таки, бачиться, й до гробу ляжу вуглярем. Коби лише був мій Іванчик золотий дихав! Не так би мені було здихалося. Гей, гей, лишив мене сирота, мов без правої руки. З ним усього не стало: ні сили, ні достатку, ні потіхи, ні зарібку,— нічого.

* Народне вірування, що коли, прокинувшись зі сну, поглянеш на вікна, то забудеш усе, що тобі снилося.